מסירות נפש וגבורת נפש

אביעזרי פרנקל, רחובות

הקדמה

״ זה רצונו של ה׳ בבואו להציל את עמו. הוא עצמו מכין את כל הדרכים ומזמן את כל הגורמים שהגאולה תלויה בהם אולם גם אחרי שהכל כבר מתוקן לגאולה, עדיין שערי הגאולה נעולים. שכן המפתח לגאולה איננו בידי ה׳, אלא הוא נמסר לידי האדם; ורק האדם המוכן למסור את נפשו על הצלת ישראל יוכל לפתוח את שער הגאולה. אם יימצא האדם הזה, הוא יוכל ללכת בכל הדרכים ולצרף את כל הגורמים המביאים לידי גאולה. ואם לא יימצא האדם הזה, הרי כל הדרכים חסומות וכל השערים נעולים, וכל הגורמים המזומנים להצלה אין להם כח להציל. *כי רק מסירות נפשו של אדם מישראל היא המפתח לשער הגאולה*״ (פרקי מועדות לרב מרדכי ברויאר, פרק כח).

מסירות נפש וגבורת נפש[1] ירדו כרוכים לעולם. הראשונה דורשת כח רוחני-פיסי; האדם מוכן למסור את נפשו למען הרעיון. גבורת נפש היא רוחנית גרידא, פועל יוצא של התעלות לדרגות עליונות של אישיותו של האדם, צדקותו, שפלות רוחו וענוותנותו. הראשונה היא פרי של התעלות רגעית, השנייה גבורה מתמשכת, בדרך כלל במשך רוב שנותיו של האדם. מסירות נפש דורשת גבורת נפש. שתיהן עושות רושם בשמיים, ובזכותן ישראל ניצלים מידי צורריהם וצרותיהם. דוגמאות אחדות למסירות נפש: קריעת ים סוף, פינחס, חנניה מישאל ועזריה, אסתר המלכה, חשמונאים. לגבורת נפש: מעשי הצדיקים המובאים בפרק בתרא בתענית לעניין עצירת גשמים ועניינים נוספים.

קריעת ים סוף, פינחס, חנניה מישאל ועזריה

״עמדו שבטים על הים זה אומר איני יורד תחלה וזה אומר איני יורד תחלה שנאמר ׳סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל, ויהודה עד רד עם א-ל ועם קדושים נאמן׳ (הושע יב א). מתוך שהיו נוטלין עצה אלו ואלו, קפץ נחשון בן עמינדב ושבטו אחריו לתוך גלי הים, לפיכך זכה למלכות שנאמר ׳בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז; היתה יהודה לקדשו׳ (תהלים קיד א-ב). לכך ׳ישראל ממשלותיו׳ (שם). אמר להם הקב״ה מי שקדש שמי על הים יבא וימשול על ישראל״ (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, פרשה ה, ד״ה ״ויהי בשלח״)[2].

לא נקרע הים אלא לאחר שנמצא אדם מישראל שמסר את נפשו וקפץ לים הגועש.

פינחס שם נפשו בכפו, סיכן עצמו בעולם הזה ובעולם הבא, הורה הלכה בפני רבו וקינא לאלקיו. במעשה זה הסיר את המגפה מעל בני ישראל וזכה לכהונת עולם.

---

[1] איזהו גבור, הכובש את יצרו (אבות ד א).

[2] דברים דומים במדרשים אחרים, בפרקי דרבי אליעזר, בסוטה לז ע״א, רש״י תהלים קיד ב, רד״ק שמול א טו יז.

גם חנניה, מישאל ועזריה שמו נפשם בכפם כאשר המלך נבוכדנצר הזהירם שאם לא ישתחוו לצלם שהקים יושלכו לכבשן האש. הם המרו את פי המלך שאכן ציווה להשליכם לכבשן האש, ממנו יצאו ללא חריכת שיער, ואז החל נבוכדנצר לתת שבח לא-ל עליון (דניאל ג) --- קידוש ה'.

אסתר המלכה, החשמונאים

הרב מרדכי ברויאר כתב בפרקי מועדות פרק כח, " ההשגחה כבר הכינה את ההצלה לכל פרטיה ודקדוקיה. בתכנון מדוקדק הביאה לידי כך שושתי תודח ממלכותה; ומבין כל הנערות הבאות אל המלך נבחרה רק אסתר למלוך תחת ושתי; ובין כל האנשים הנמצאים בשושן שמע רק מרדכי על מרד בגתן ותרש; ורק הלילה ההוא הקודם לתליית המן נשתנה מכל הלילות לעניין נדידת שנת המלך; ומבין כל המעשים הכתובים בספר הזכרונות נבחר המעשה של בגתן ותרש להיות נקרא לפני המלך".

אלא שאסתר לא היתה מצויה אצל המלך דווקא בשעה הגורלית שאהבת המלך לאסתר היתה דרושה להצלת עם ישראל; היא לא התראתה אתו שלושים יום, וחששה מאד לחייה להיראות לפניו עם בקשה על עמה עליו גזר המלך השמדה כוללת בעצת השר הבכיר בממלכתו. מבין כל הנפשות במגילה שפעלו על פי דחפיהן הטבעיים, רק על אסתר היה לבחור בין טוב לרע, בין הרצון הטבעי לחיות ובין החובה המוסרית למסור את נפשה כדי לנסות ולהציל. גורל היהודים היה תלוי בבחירתה: מסירות נפשה מימשה את ההצלה שההשגחה הכינה.

כאשר יוון השליטה בנו את דתה ואת תרבותה והמתיוונים החרו החזיקו אחריהם בירושלים בממשל, בבתי המשפט ובתקשורת, קמו החשמונאים, מעטים מול רבים, חלשים מול גבורים, טהורים מול טמאים, צדיקים מול רשעים, ובמסירות נפש סיכנו עצמם וגרמו למהפך הגדול שהחזיר עטרה ליושנה.

היו אלה דוגמאות מעטות של מסירות נפש. לסיכומן נביא את הגמרא בברכות כ ע"א (בתרגום מארמית): "אמר לו רב פפא לאביי, מה ההבדל בין הראשונים שהתרחשו להם נסים לבינינו שלא מתרחשים להם נסים? השיב לו אביי, הראשונים מסרו את נפשם על קדושת השם, אנו לא מוסרים את נפשנו על קדושת השם". עיין שם, כי יותר ממה שהבאתי לפניכם כתוב שם.

גבורת נפש

ידועים מעשה הנסים של צדיקים כגון חוני המעגל ונכדו אבא חלקיה לעניין בקשת גשמים. ספרי הילדים מלאים בהם. אך דומה שחסר בהם ההדגש העיקרי לקבלת תפילותיהם, הגבורה הנפשית של "בכל דרכיך דעהו" שהוא תנאי להמשך הפסוק, "והוא יישר ארחתיך" (משלי ג ו). ההכנעה, הענווה ושפלות הרוח הם הבריח התיכון המבריח יחדיו את כל המעשים השונים המובאים שם (תענית כג ע"א – כו ע"א). להלן מספר קטן של דוגמאות.

אבא חלקיה, לאחר הנהגתו התרומית כלפי אלקים ואדם (שם כג ע"א-ע"ב), שח לאשתו: החכמים שבאו אלינו כנראה נשלחו ע"י רבנן על מנת שאנו נבקש גשם. נעלה לגג ונבקש רחמים; אולי ה' יתרצה ולא נחזיק טובה לעצמנו. לאחר שהתפללו

וירדו מהגג, שאל את החכמים לפשר בואם, והם השיבו שנשלחו על מנת שאבא חלקיה יבקש רחמים על הגשמים. הוא השיב, "ברוך המקום שלא הצריך אתכם לאבא חלקיה", שהרי השמים כבר מעוננים ועומדים לירד גשמים.

רב הונא ורב חסדא היו מחסידי בבל, וכשהיתה בצורת החליטו להתאסף יחדיו ולבקש רחמים בפרהסיא ולא בצינעא – משום שזכותו של כל אחד מהם אינה מספיקה (רש"י) או משום שרצו לפרסם את דבר בקשת הרחמים מה'. לעומת זאת, רבי יונה, אביו של רבי מני, שהיה מא"י, אמר לבני ביתו בעת בצורת: תנו לי שק כדי שאקנה דגנים בשווי זוז. לאחר מכן פנה למקום נמוך ("ממעמקים קראתיך ה' " תהלים קל) וחבוי מעיני אנשים, התכסה בשק ("ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלקים בחזקה" יונה ג ח) וביקש רחמים. לאחר שהחל הגשם לרדת והוא חזר לביתו, שאלוהו אם הביא דגנים, והשיב שנמלך בדעתו, כי מחיר הדגנים ירד לאחר ירידת הגשם; אפילו אנשי ביתו לא ידעו על צדקותו (שם כג ע"ב).

ר' יהודה (בן גמליאל) נשיאה גזר תענית, ביקש רחמים אך הגשם לא הגיע. אמר בצער, איזה הבדל תהומי בין שמואל הרמתי (שביקש וקיבל גשמים שלא בעתם – שמואל א יב יז) ליהודה בן גמליאל! אוי לו לדור שנפל בגורלו לחיות תחת מנהיגות כזו. חלשה דעתו, ואז הגיע הגשם (שם כד ע"א).

ועוד מובאים שם מעשים רבים, כגון אורח חייו של רבי חנינא בן דוסא, עליו נאמר, "בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת: כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובים[3] מערב שבת לערב שבת" (שם כד ע"ב, כה ע"א).

מסירות נפש וגבורת נפש משולבות זו בזו?

האם מצינו שמסירות נפש וגבורת נפש מתאחדים באדם אחד? אכן גדולי האומה הראשונים מיזגו תכונות אלה בתוכם, כגון אברהם אבינו שפרץ את הדרך לאמונה בא-ל אחד --- נגד כל הדעות שרווחו אז, מה שדרש גבורה נפשית עילאית מתמשכת. ובאותה עת נתנסה בעשרה נסיונות, כגון העקדה, בה נדרשה מסירות נפש רגעית אל-אנושית כמעט. וכגון משה רבנו שהנהיג את העם ארבעים שנה וחינכו למצוות בניגוד לנטיותיו הטבעיות, ונדרש לכמה מעשה גבורה יוצאי דופן, כגון הריגת המצרי ושבירת הלוחות.

ומה בדורנו? הקברניטים-המנהיגים הם אמנם תלמידיהם הנאמנים של משה רבנו וישעיהו הנביא. משה אמר בסוף התוכחה במשנה תורה: "והתמכרתם שם לאיביך לעבדים ולשפחות ואין קונה" (דברים כח סח), ודבר זה מתקיים על ידם בדקדקנות. ישעיהו (ו ט-י) נתנבא: "שמעו שמוע ואל תבינו, וראו ראו ואל תדעו. השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע, פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין, ושב ורפא לו", ונבואה זו נתקיימה בהם במילואה. בהנהגתם פשטו ההתיוונות וההתבוללות, לרבות ברשויות: ברשות המחוקקת, המבצעת והשופטת. אין אפוא לצפות למסירות נפש, ובודאי לא למסירות וגבורה משולבות זו בזו בדורנו. הלא אפילו תעניות של עצירת גשמים אין אנו נוהגים בהן, אף על פי שהן מוזכרות בפרוטרוט במסכת תענית[4].

---

[3] מאכל עניים זול.

[4] עד שלוש עשרה תעניות, תוך עלייה בחומרות המתלוות אליהן (תענית, בעיקר במחצית השנייה של פרק א, ובפרקים ב, ג).

אך למרבה הפלא, דווקא בדורנו מצינו שילוב זה אצל המתיישבים בכל חלקי ארץ ישראל, שבחייהם, חיי תורה, עבודה וטוהר, מגשימים גבורת נפש מתמשכת. חלקם עסקו בשעות קשות אלה גם במסירות נפש, בכך שהם שבתו לאחרונה, זו הפעם השנייה, שביתת רעב במשך תשעה עשר יום רצופים. לשובתי הרעב הצטרפו קבוצות של אזרחים, כגון נציגים של פרופסורים למען חוסן מדיני וכלכלי, ועוד. דומה שזו צורה מחודשת של 'תענית היחידים'[5] המכפרים עלינו ומגינים עלינו בעליונים ובתחתונים.

ואולי, במחשבה שנייה, אין זה פלא שהשילוב הנדיר מצוי דווקא בדורנו[6]: "הפוקרים יכולים לכל היותר להפר תורה, וכידוע הפרת התורה מצד אחד מעוררת התגברות והתחזקות התורה במסירות נפש מצד השני " (ציץ אליעזר חלק ה, פתיחה פרק א). כך היה בכל דור ודור, ואוי לנו אם מנהיגינו דוגלים ב-"לא עוד עם לבדד ישכן". המשטר הסובייטי עשה הכל כדי למחוק את הזהות היהודית מהתושבים היהודים בברית המועצות. כתוצאה קמה שם תנועה לאומית-דתית אדירה, שסייעה רבות לניפוץ חומותיה הבצורות של מדינה זו, וחיזקה את מדינתנו אליה הגרו.

זכות מסירות הנפש של המתיישבים היחידים והייחודיים, גברי כח עשי דברו[7], תעמוד גם לנו, לחלשי הנפש והרוח, וכולנו נזכה לתשועת ה' ולגאולה שלמה בקרוב.

(עדכון של מאמר שהופיע במוסף לענייני ספרות של 'הצופה' עש"ק בא, ט' בטבת ה-תשס"א, 2.2.2001)

---

[5] "הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענין ג' תעניות מאן יחידים? -- רבנן" (תענית י ע"א). יחידים הם תלמידי חכמים לפי הרא"ש, וברטנורא. אך עיין תוספות יו"ט (שם פרק א משנה ד). רש"י (שם ו ע"א): "יחידים -- חסידים".

[6] בדומה ל-"וכאשר יענו אתו כן ירבה וכן יפרץ" (שמות א יב).

[7] תהלים קג כ.